

شاخص‌های مسجد هویت ساز با تکیه بر اندیشه‌های مقام معظم رهبری

محمدعلی شیخ‌الاسلامی^۱ | رضا حسین‌زاده مظلوم^۲

سال چهارم
بهار ۱۴۰۴

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۶/۲۵

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۱۱/۰۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۱/۲۱

تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۲/۰۱

صص: ۷۱-۱۰۱

شاپا چاپی: ۸۹۰۱-۲۹۸۰
الکترونیکی: ۱۶۸۵-۲۸۲۱

چکیده

هویت به عنوان مجموعه‌ای از عقاید و باورها که ایجاد علقه و وابستگی می‌کند؛ از منظر دیدگاه‌های مقام معظم رهبری در سه لایه هویت دینی، هویت ملی و هویت انقلابی تعریف می‌شود. مسجد به عنوان پایگاه اصلی جوانان و نوجوانان محله برای این که بتواند هویت سازی کند؛ باید در دو بعد سخت افزاری و نرم افزاری نمایشگر این هویت‌های سه گانه باشد. از این منظر مرکزیت و محوریت فیزیکی مساجد در محلات از یک طرف و میزان نقش آفرینی آن در تعظیم شعائر دینی، تحکیم ارتباطات محلی، تقویت مشارکت‌های محلی، محوریت در خدمات دهی و محوریت در مطالبه‌گری و امور سیاسی احیاگر حلقه مفقوده هویت بخشی مساجد امروزی خواهد بود. عناصر اصلی سازنده هویت در مساجد ائمه جماعات به عنوان رکن اصلی مسجد، مردم و تشکلهای فرهنگی هستند. مساجد می‌توانند با نقش دهی و مسئولیت سپاری به نوجوانان در محل میان آن‌ها و مسجد ایجاد علقه کنند تا هویت دینی، ملی و انقلابی آن‌ها در پرتو هویت مسجدی و محلی آن‌ها شکل بگیرد. بنابراین مسجد زمانی می‌تواند هویت ساز باشد که بتواند انسجام اجتماعی و مشارکت را در محله بالا ببرد. از طرفی بسیج و دیگر تشکلهای فرهنگی می‌توانند با ورود به مساجد به عنوان حلقه میانی رابطه بین نوجوان و جوان و مسجد را بیش از پیش تقویت بخشند.

مقاله پیش رو با روش تحلیل مضمون به بررسی سخنان مقام معظم رهبری با کلید واژه‌های مسجد و هویت پرداخته است که پس از اشباع نظری و با حذف موارد تکراری، مجموعاً ۳۲ سخنرانی و پیام انتخاب و پس از کد گذاری، از میان آن‌ها ۱۰۶ مقوله، ۵۵ مضمون پایه، ۱۳ مضمون سازمان دهنده و ۵ مضمون فراگیر رسیدیم.

کلیدواژه‌ها: هویت، ایرانی-اسلامی، مسجد، رهبری

۱. دکترای فقه و مبانی حقوق اسلامی، پژوهشکده شهید صدر، دانشگاه جامع امام حسین(ع)، تهران، ایران

۲. دانشجوی دکتری مدیریت رسانه، دانشگاه جامع امام حسین علیه‌السلام، تهران، ایران

استناد: شیخ‌الاسلامی، محمدعلی؛ حسین‌زاده مظلوم، رضا. شاخص‌های مسجد هویت ساز با تکیه بر اندیشه‌های مقام معظم

رهبری، مطالعات میان‌رشته‌ای تمدنی انقلاب اسلامی، ۴(۱۳)، ۱۰۱-۷۹.

DOR: 20.1001.1.29808901.1404.4.13.3.5

© نویسنده‌گان

ناشر: دانشگاه جامع امام حسین (ع)

این مقاله تحت لیسانس آفرینندگی مردمی (Creative Commons License- CC BY) در دسترس شما قرار گرفته است.

مقدمه و بیان مسئله

مسجد به عنوان یکی از نهادهای کلیدی در جوامع اسلامی، نه تنها مکانی برای عبادت بلکه مرکزی برای هویت‌سازی اجتماعی و فرهنگی نیز محسوب می‌شود. اولین اقدام پیامبر اکرم (ص) پس از ورود به مدینه، تأسیس مسجد بود که به عنوان پایگاهی برای ایجاد جامعه‌ای اسلامی و متعهد به اصول دین عمل کرد. این مکان مقدس، محلی است که در آن عبادت، علم، سیاست و فعالیت‌های اجتماعی به هم پیوند می‌خورند و به همین دلیل، نقش آن در شکل‌گیری هویت مسلمانان غیرقابل انکار است (رهبر معظم انقلاب ۱۳۸۹/۷/۲).

با گذشت زمان و تغییرات اجتماعی، کارکردهای مساجد به تدریج محدودتر شده و بیشتر به برگزاری عبادات فردی متمرکز شده‌اند. در حالی که در صدر اسلام، مساجد محور اصلی فعالیت‌های اجتماعی و سیاسی بودند، امروزه بسیاری از مساجد از ظرفیت‌های بالقوه خود برای جذب جوانان و اقشار مختلف جامعه بهره‌برداری نمی‌کنند. این تغییرات نیازمند بازنگری جدی در نقش مساجد و احیای کارکردهای اجتماعی آنها است. مقام معظم رهبری نیز بر اهمیت مسجد به عنوان محلی برای گره‌گشایی مسائل مردم تأکید کرده‌اند و خواستار احیای جایگاه اجتماعی مساجد شده‌اند (رهبر معظم انقلاب ۱۳۸۹/۷/۲).

تحقیقات نشان می‌دهد که مساجد می‌توانند به عنوان مراکز فرهنگی و اجتماعی عمل کنند که در آنها فعالیت‌های متنوعی از جمله آموزش، مشاوره و برنامه‌های فرهنگی برگزار می‌شود. این فعالیت‌ها نه تنها موجب تقویت هویت فردی و جمعی می‌شود بلکه باعث افزایش مشارکت اجتماعی نیز خواهد شد. بنابراین، شناسایی شاخص‌های هویت‌ساز مساجد می‌تواند به مدیران فرهنگی کمک کند تا برنامه‌های مؤثرتری برای جذب جوانان و اقشار مختلف طراحی کنند.

هدف این مقاله ارائه راهکارهایی برای احیای نقش مساجد در جامعه در جهت هویت‌افزایی جوان و نوجوان امروزی است تا بتوانند بر مبنای کنشگری اجتماعی، نقش هویتی فراموش شده خود را بازیابند.

ضرورت تحقیق در زمینه شاخص‌های مسجد هویت‌ساز به ویژه در شرایط کنونی جامعه اسلامی، از چند جنبه قابل بررسی است. اولاً، با توجه به تغییرات اجتماعی و فرهنگی در دنیای مدرن،

کارکردهای مساجد به تدریج از حالت اجتماعی و سیاسی خود فاصله گرفته و بیشتر به عبادت‌های فردی محدود شده‌اند. این تغییرات نه تنها موجب کاهش حضور مردم در مساجد شده، بلکه نقش آن‌ها را به عنوان مراکز فرهنگی و اجتماعی تضعیف کرده است. مقام معظم رهبری نیز بر اهمیت احیای جایگاه اجتماعی مساجد تأکید کرده و بیان داشته‌اند که مساجد باید به عنوان محوری‌ترین ساختار اجتماعی در جامعه به مثابه یک ابزار هویت ساز عمل کنند (رهبر معظم انقلاب، ۱۳۸۹/۷/۲۰). بنابراین، شناسایی و تحلیل شاخص‌های هویت‌ساز مساجد می‌تواند به بازگشت این نهادها به کارکردهای اصلی خود کمک کند.

ثانیاً، مساجد به عنوان مراکز تجمع مسلمانان و محلی برای تبادل نظر و تصمیم‌گیری‌های اجتماعی، باید بتوانند نیازهای جامعه را پاسخگو باشند. در حال حاضر، بسیاری از جوانان و اقشار مختلف جامعه از فعالیت‌های فرهنگی و اجتماعی مساجد دور شده‌اند. این فاصله می‌تواند به کاهش هویت جمعی و ضعف ارتباطات اجتماعی منجر شود. لذا ضرورت دارد که پژوهش‌هایی در این زمینه انجام شود تا بتوان راهکارهایی برای جذب دوباره افراد به مساجد و تقویت نقش آن‌ها در زندگی اجتماعی ارائه داد. تحلیل مضامین مرتبط با کارکردهای هویت‌ساز مساجد می‌تواند به شناسایی الگوهای مؤثر در این زمینه کمک کند.

با گذشت سال‌های ابتدایی انقلاب، مسجد مرجعیت خود را در سازمان دهی و مشارکت دهی اهالی محله از دست داده است. طی این سالها مقام معظم رهبری در مناسبت‌های مختلف بر احیاء آن شاخص‌ها تأکید فراوان داشته‌اند و همواره توصیه‌های لازم را جهت بازطراحی کارکرد مساجد در حل مسائل جامعه بیان نموده‌اند. آن چه که در این پژوهش در صدد پاسخ به آن برآمده‌ایم این است که مسجیدی که در صدد حل یکی از بزرگترین مسائل - یعنی بحران هویت در جوان و نوجوان امروزی - است؛ مبتنی بر اندیشه‌های مقام معظم رهبری چه شاخص‌هایی باید داشته باشد. با توجه به مطالب فوق، برای کشف شاخص‌های مسجد هویت ساز از منظر رهبری، آثار مکتوب ایشان در رابطه با مسجد و هویت (شامل پیام‌ها، بیانات و سخنرانی‌ها) مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته است.

پیشینه پژوهش

در رابطه با مبحث هویت از منظر رهبری معدود آثاری وجود دارد که ضمن بررسی تعریف و جایگاه هویت از منظر علمی، به دیدگاه‌های مقام معظم رهبری در این حوزه نیز اشاره نموده است. عسگر اکبری (۱۳۹۹) در مقاله‌ای با عنوان «مؤلفه‌های هویت ایرانی اسلامی در منظومه فکری مقام معظم رهبری» برخی از مؤلفه‌های هویت را در بیانات مقام له را احصا نموده است که با بررسی آن، به نظر می‌رسد بخشی از بیانات ایشان در حوزه هویت مغفول مانده است.

در رابطه با مسجد نیز آثار مستقل محدودی چون مسجد طراز از منظر امام خمینی و مقام معظم رهبری (جعفرزاده، ۱۳۹۳) و یا سیاست‌گذاری فرهنگی مطلوب از دیدگاه مقام معظم رهبری (فرخی، ۱۳۹۳) نگاشته شده است که هر کدام آن‌ها مسجد را از زاویه خود و مبتنی بر اندیشه‌های رهبر انقلاب مورد بررسی قرار داده‌اند. برخی دیگر از آثار نیز با وجود این که عناصر هویت ساز در مساجد را مورد بررسی قرار داده‌اند؛ اما مطالعه آن‌ها موردی و ناظر به مصداق خاص بوده است. (شفیعی، ۱۳۹۴) ضمن این که عمده آثار در این حوزه به روز نمی‌باشد.

عنوان اثر	نویسنده	سال انتشار	توضیحات
مسجد طراز اسلامی از دیدگاه امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری	محمد حسن جعفرزاده	۱۳۹۴	تمرکز بر تاریخچه و کارکردهای تاریخی مسجد
مؤلفه‌های هویت ایرانی اسلامی در منظومه فکری مقام معظم رهبری	عسگر اکبری	۱۳۹۹	اشاره محدود به عناصر هویت و خالی بودن محتوا از مسجد
سیاست‌گذاری فرهنگی مطلوب از دیدگاه مقام معظم رهبری	میثم فرخی	۱۳۹۳	اشاره کم‌رنگ به محتوای مسجد و هویت
عناصر هویت ساز در مساجد (نمونه موردی مسجد شیخ لطف الله)	شیوا شفیعی	۱۳۹۲	مطالعه موردی و مصداقی یک مسجد
مقاله حاضر	محمدعلی شیخ‌الاسلامی	۱۴۰۳	تحلیل جامع بر اساس بیانات رهبری، تمرکز بر نوجوانان، و ارائه مدل کاربردی برای مساجد

به طور کلی در حوزه نقش مسجد در هویت بخشی به مردم و جامعه خصوصاً مبتنی بر دیدگاه مقام معظم رهبری هیچ اثر مستقلاً نگاشته نشده است که از این منظر مقاله حاضر بدیع محسوب می‌شود. بنابراین در میان آثار مطرح شده فوق در موضوع مسجد و هویت؛ اثر مستقلاً که به بررسی مسجد هویت ساز از منظر رهبری پرداخته باشد؛ به چشم نمی‌خورد. در نتیجه نویسنده این اثر با توجه به اهمیت و تأکید رهبر معظم انقلاب بر تقویت پایه‌های هویتی نوجوان و جوان امروزی از یک طرف و محوریت مسجد در حل مسائل جامعه از منظر تاریخی و انقلابی آن در صدد برآمده است تا ایجاد یک پل معرفتی میان این دو مؤلفه بتواند به شاخص‌های مسجد هویت‌زا از منظر رهبر معظم انقلاب دست یابد.

مبانی نظری پژوهش

۱. هویت

بدون شک قوام هر جامعه‌ای به هویت آن جامعه است. هویت هر ملتی ریشه در تاریخ، باورها و آداب و رسوم آن ملت دارد. همین امر نوع رفتار جمعی و شخصی افراد آن جامعه را با جهان اطراف و نیز با شهروندان درون یک اجتماع، مشخص می‌کند. (احمدی، ۱۳۸۳: ۱۰۶) اگر بخواهیم تعریفی از هویت ارائه بدهیم این گونه می‌توانیم بگوییم که هویت مجموعه‌ای از تعلقات مادی و معنوی انسان است که بنیان آن از قبل شکل گرفته است و به معنی چه کسی بودن است. (معین، ج ۴، ۱۳۸۶: ۵۲۲۸) در واقع هویت مجموعه‌ای از عقاید، باورها و فرهنگ‌هایی است که یک مجموعه را می‌سازد. برای این که دولتی به بالندگی و توسعه برسد، باید در اتباع خود گونه‌ای از گرایش‌های معنوی را پدید آورد. (ایگلتون، ۱۳۸۶: ۲۷)

رهبر معظم انقلاب هویت را به عنوان مجموعه‌ای از عناصر و تعلقات تعریف می‌کند که شامل هویت دینی، ملی و انقلابی است. ایشان تأکید دارند که این سه عنصر اصلی، هویت ملت ایران را تشکیل می‌دهند. به بیان ایشان "ما ملتی هستیم مسلمان، ریشه‌دار در تاریخ و انقلابی، این هویت ما است. مسلمانی ما، عمق تاریخی ما و انقلابی بودن ما سه عنصر اصلی است که هویت ملت ما را تشکیل می‌دهد" (رهبر معظم انقلاب ۱۳۹۶/۳/۲۲).

هویت به طور کلی به دو بعد فردی و اجتماعی تقسیم می‌شود. بعد هویت فردی آن چیزی است که بر اساس یک سری آرزوها، امیدها، ترس‌ها، نیازها و ویژگی‌های فرهنگی شکل می‌گیرد و بر هویت اخلاقی و روانی افراد در جامعه تأثیر می‌گذارد. (ایگلتون، ۱۳۸۶: ۲۷) طی تحقیقاتی که برخی محققین انجام داده‌اند؛ جهت‌گیری مذهبی به طور کاملاً معنی‌داری در تعیین هویت فردی نقش دارد. (برجلی، ۱۳۹۲: ۱۰۲) بعد هویت جمعی، تعلق خاطر تعداد کثیری از افراد به امور مشترک با عنوانی خاص است؛ چنین تعلق‌ی موجب احساس همبستگی و شکل‌گیری یک واحد جمعی می‌شود که با عنوان «ما» از ماهای دیگر جدا می‌شود. (علوی مقدم و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۲۱) مهم‌ترین مؤلفه در هویت ایرانی-اسلامی جوان امروزی ما از سوی رهبری، افتخار به موارث دینی، تاریخی و فرهنگی این سرزمین شمرده شده است. (رهبر معظم انقلاب ۸۵/۷/۱۳)

نتیجه این هویت بخشی در بعد ملی و دینی آن، خودسازی، کارآمدی و حرکت به سمت قله‌های تمدن نوین اسلامی و دوری و اعلام براءت از تمدن غرب و مظاهر آن است: «نسلی که خودساخته است، دارای هویت است؛ هویت ایرانی-اسلامی محکم و عمیقی دارد، دلباخته و فریفته‌ی این و آن و بازمانده‌های تمدن منسوخ‌شده‌ی شرق و غرب نیست؛ نسلی است دانا، دانشمند، کارآمد، ماهر، آشنا با سبک زندگی اسلامی و سنت‌های ایرانی؛ یک چنین نسلی لازم است تا بتواند آن تمدن [نوین اسلامی] را بسازد.» (رهبر معظم انقلاب ۱۴۰۱/۲/۲۱)

۲. مسجد

مسجد در فرهنگ اسلامی به عنوان یک نهاد مرکزی و اساسی شناخته می‌شود که در کنار عبادت، به عنوان پایگاه اجتماعی و فرهنگی نیز عمل می‌کند. از دیدگاه اسلامی، مسجد به عنوان "خانه خدا" و "محل عبادت مخلصانه" تعریف می‌شود و اولین اقدام پیامبر اکرم (ص) پس از ورود به مدینه، تأسیس مسجد بود که نشان‌دهنده اهمیت آن در ایجاد جامعه‌ای اسلامی است (امجد، ۱۳۷۳: ۸).

مسجد علاوه بر کارکردهای رایج عبادی، همچنین به عنوان یک پایگاه آموزشی عمل می‌کند که در آن جوانان می‌توانند با آموزه‌های دینی آشنا شوند و از طریق فعالیت‌های فرهنگی و

اجتماعی، مهارت‌های لازم برای ایفای نقش مؤثر در جامعه را کسب کنند. این نهاد با فراهم آوردن فرصت‌هایی برای مشارکت فعال جوانان در امور اجتماعی، می‌تواند حس مسئولیت‌پذیری و علاقه به جامعه را در آن‌ها تقویت کند (جعفرزاده، ۱۳۹۳: ۱۳۰)

تأکیدات مقام معظم رهبری (مدظله العالی) در خصوص اهتمام به امر مسجد و احیاء جایگاه اساسی آن مبتنی بر مساجد صدر اسلام، خود‌گویای اهمیت این پایگاه عظیم اجتماعی است که در صورت توجه و برنامه‌ریزی دقیق در خصوص آن می‌توان از ظرفیت‌های بالای آن برای سعادت فرد و جامعه اسلام بهره‌های فراوان برد. از منظر مقام معظم رهبری، مسجد باید به عنوان محور فعالیت‌های اجتماعی و معنوی عمل کند. ایشان تأکید دارند که مساجد باید با تقویت اشتراکات میان افراد، آن‌ها را حول محور آموزه‌های دینی گرد آورند تا احساس علاقه و وابستگی به دین و کشور خود را تقویت کنند (رهبر معظم انقلاب ۱۳۸۹/۱۱/۱۴). این تأکید بر نقش مسجد در هویت بخشی به نسل جوان و نوجوان جامعه بسیار حائز اهمیت است. مسجد باید به عنوان پایگاه اصلی هویت‌سازی عمل کند. برای تحقق این هدف، مساجد باید در ابعاد سخت‌افزاری و نرم‌افزاری خود توانمند باشند تا بتوانند هویت دینی، ملی و انقلابی را در جوانان تقویت کنند. این امر مستلزم مشارکت فعال جوانان در فعالیت‌های مسجدی و ایجاد فضایی مناسب برای تعاملات اجتماعی است.

انقلاب اسلامی ایران به رهبری امام راحل بار دیگر در کنار احیای اسلام ناب محمدی (ص) به احیای جایگاه اساسی مساجد کمکی شایان می‌کند. مسجد به عنوان سامان‌دهنده فعالیت‌های اجتماعی سیاسی آن دوران، نقش بسزایی در شتاب دهی به حرکت انقلاب و همراه نمودن احاد جامعه بر عهده دارد.

مساجد در دوران جنگ عراق و ایران (دفاع مقدس) از جمله مراکز مهم اعلام اقلام مورد نیاز جبهه‌ها و نیز محل جمع‌آوری کمک‌های مردمی بودند و حوادث جبهه‌ها و پیامدهای سیاسی و اجتماعی عملیات رزمندگان از مساجد برای مردم تبیین می‌شد. (درودیان، ۱۴۰۰: ۴۵) تأکیدات امام راحل (ره) و مقام معظم رهبری (مدظله العالی) در خصوص اهتمام به امر مسجد و احیاء جایگاه اساسی آن مبتنی بر مساجد صدر اسلام، خود‌گویای اهمیت این پایگاه عظیم اجتماعی

است که در صورت توجه و برنامه ریزی دقیق در خصوص آن می‌توان از ظرفیت‌های بالای آن برای سعادت فرد و جامعه اسلام بهره‌های فراوان برد.

مطابق بیانات مقام معظم رهبری (ره)، کارکردهای مسجد من المهد الی اللحد همه چیز را می‌تواند پوشش می‌دهد از تولد و ازدواج و کار اقتصادی و اجتماعی، علمی همه را شامل می‌شود: «مسجد باید رابطه‌ی خود را با جوانانی که ازدواج می‌کنند، با کسانی که به موفقیت‌های علمی و اجتماعی و هنری و ورزشی دست می‌یابند، با صاحب‌همتانی که کمک به دیگران را وجهی همت می‌سازند، با غم‌دیدگانی که غمگساری می‌جویند، و حتی با نوزادانی که متولد می‌شوند، برقرار و مستحکم کند.» (رهبر معظم انقلاب ۱۳۸۹/۷/۲۰)

مساجد نیز به مانند هر نهاد و مجموعه فرهنگی دیگر متشکل از دو بخش سخت افزاری و نرم افزاری است. (رجوعی، ۱۴۰۰: ۳) سخت‌افزار مسجد شامل ساختار فیزیکی، امکانات و تجهیزات آن است که باید به گونه‌ای طراحی شود که فضایی مناسب برای برگزاری فعالیت‌های اجتماعی و فرهنگی فراهم کند. این فضا باید جذاب و قابل دسترس باشد تا جوانان را به حضور فعال در مسجد ترغیب کند. از سوی دیگر، نرم‌افزار مسجد به محتوای برنامه‌ها و فعالیت‌هایی اشاره دارد که در این فضاها برگزار می‌شود. مساجد باید با ارائه برنامه‌های آموزشی و فرهنگی جذاب، نوجوانان را به دین و آموزه‌های اسلامی نزدیک کنند و حس تعلق به جامعه را در آن‌ها تقویت نمایند. بنابراین برای این که مسجد بتواند در هویت بخشی به جوان و نوجوان نقش مؤثری ایفا کند باید در هر دو بعد سخت افزاری و نرم افزاری دارای تدبیر و برنامه منسجمی باشد.

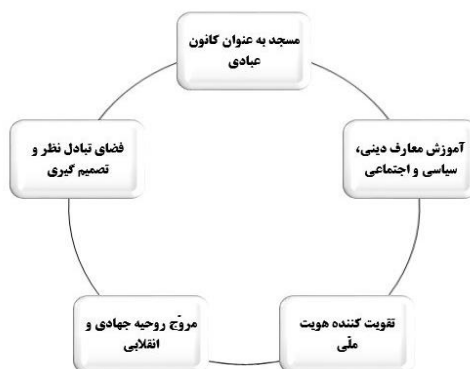
۳. ارتباط مسجد و هویت

یکی از کارکردهای مهم مسجد از ابتدای صدر اسلام تاکنون، کارکرد تربیتی آموزشی بوده است. نوجوانان در مساجد با آموزه‌های دینی آشنا می‌شوند و این آشنایی به شکل‌گیری هویت دینی آن‌ها کمک می‌کند. رهبری بارها بر اهمیت مساجد به عنوان مراکز آموزشی تأکید کرده‌اند و بیان کرده‌اند که «مساجد باید مدرس تفسیر و حدیث و منبر معارف اجتماعی و سیاسی و کانون موعظه و پرورش اخلاق باشند.» (رهبر معظم انقلاب ۱۳۸۹/۷/۱۸) این آموزش‌ها به نوجوانان کمک می‌کند تا درک عمیق‌تری از هویت دینی خود پیدا کنند و به این ترتیب، احساس تعلق بیشتری به جامعه اسلامی داشته باشند.

علاوه بر این، مساجد می‌توانند به تقویت هویت ملی نوجوانان نیز کمک کنند. با برگزاری مراسم ملی و مذهبی در مساجد، نوجوانان احساس تعلق به میراث فرهنگی ایرانی را تجربه می‌کنند. رهبری بر اهمیت حفظ میراث فرهنگی تأکید کرده‌اند که احساس تعلق به این میراث باید در دل همه ما وجود داشته باشد. (رهبر معظم انقلاب ۱۳۸۷/۲/۱۸) این احساس تعلق نه تنها هویت ملی نوجوانان را تقویت می‌کند، بلکه آن‌ها را به حفظ فرهنگ و تاریخ خود ترغیب می‌کند.

مساجد همچنین می‌توانند روحیه جهادی و انقلابی را در جوانان تقویت کنند. رهبری بر لزوم ترویج آرمان‌های انقلاب اسلامی در مساجد تأکید کرده‌اند که «روحیه بسیجی باید در جامعه تقویت شود.» (رهبر معظم انقلاب ۱۳۸۲/۱۰/۱۰) و مساجد به دلیل وجود پایگاه‌های بسیج در آن، یکی از مهم‌ترین بسترها برای تقویت روحیه بسیجی است. این روحیه نه تنها بر هویت انقلابی نوجوانان تأثیر دارد بلکه آن‌ها را برای ایفای نقش فعال در جامعه آماده می‌کند.

همچنین فضای اجتماعی که مساجد فراهم می‌آورند، فرصتی برای تبادل نظر و گفتگو درباره مسائل روز فراهم می‌کند. مقام معظم رهبری مسجد را از جمله مراکز تصمیم‌گیری‌های اجتماعی و سیاسی جوامع اسلامی می‌دانند. (رهبر معظم انقلاب ۱۳۸۴/۵/۳۰) این فضا باعث می‌شود که نوجوانان احساس کنند نظرات آن‌ها مورد توجه قرار می‌گیرد و به این ترتیب، هویت اجتماعی آن‌ها نیز تقویت می‌شود. بنابراین، مسجد باید به عنوان یک نهاد حیاتی برای شکل‌گیری هویت دینی، ملی و انقلابی نوجوانان مورد توجه ویژه قرار گیرد.

شکل شماره ۱-خط ارتباطی مسجد و هویت

روش پژوهش

در این مقاله، برای بررسی شاخص‌های مسجد هویت‌ساز از منظر مقام معظم رهبری، از روش تحقیق تحلیل مضمون استفاده می‌شود. یکی از ساده‌ترین و کارآمدترین روش‌های تحلیل کیفی، تحلیل مضمون است. (حسینی آهنگر و همکاران، ۱۴۰۱: ۵۷)

تحلیل مضمون یکی از روش‌های متن‌پژوهی است که بر اساس آن، داده‌های متن کاهش یافته و بخش بندی، مقوله بندی و تلخیص می‌گردند و سپس به گونه‌ای بازسازی می‌شوند که مفاهیم مهم موجود در درون مجموعه‌ای از داده‌ها استخراج گردد. (Ayes, 2010: 867) در تحلیل مضمون برای بخش بندی و مقوله بندی داده‌ها از کدگذاری مضمونی استفاده می‌شود. (Ayes, 2010: 867)

برای تحلیل مضمون داده‌های مرتبط با موضوع پژوهش از روش رایان و برنارد استفاده شده است. (Ryan & Bernard, 2003: 41) این روش به پژوهشگران این امکان را می‌دهد که با تحلیل عمیق داده‌ها، مضامین و الگوهای کلیدی مرتبط با موضوع تحقیق را شناسایی کنند. تصمیمات پژوهشگر درباره این که به چه موضوعاتی پردازد و در داده‌ها به دنبال چه عناوینی بگردد؛ یک منبع غنی برای مضامین اولیه می‌باشد. (Ryan & Bernard, 2003: 41). لذا با توجه به این که مضمون اصلی مقاله حاضر، هویت است؛ داده‌های مربوط به موضوع با جستجوی کلید واژه «هویت» در کلام رهبر معظم انقلاب جمع آوری شد که حجم زیادی از مطالب را در بر می‌گرفت. کلید واژه «مسجد» نیز در بیانات و پیام‌های ایشان در مواردی که مرتبط با تعریف، ماهیت و کارکرد مسجد بود مورد مطالعه، بررسی و فیش‌گذاری قرار گرفت. در مجموع با حذف موارد تکراری و مواردی که مرتبط با موضوع اصلی مقاله نبودند؛ به ۳۲ بیان و پیام رسیدیم. با کدگذاری و دسته بندی مطالب، به ۱۱۶ مقوله رسیدیم که با تدقیق سوال و حذف مکررات به ۵۵ مضمون پایه، ۱۳ مضمون سازمان دهنده و ۵ مضمون فراگیر رسیدیم.

برای سنجش روایی تحقیق حاضر سیر مراحل نگارش اعم از داده‌ها، یافته‌ها و نتایج با تعدادی از متخصصین و پژوهشگران مورد بررسی مجدد قرار گرفت و جرح و تعدیل لازم بر روی آن صورت پذیرفت. در فرآیند استخراج مضامین سعی در استخراج مضامینی بوده است که بیشترین قرابت را با ادبیات و مفاهیم مدنظر پژوهش داشته باشد.

نمونه‌ای خروجی داده‌ها با روش تحلیل مضمون با دسته بندی مقوله و مفاهیم در زیر نمایش

داده می شود:

مضمون پایه	مضمون سازمان دهنده	مضمون فراگیر
آداب و رسوم	هویت	تعاریف
تعلقات مادی		
کشور		
تاریخ		
باورها و عقاید		
دستاوردها		
کانون عبادت	مسجد	
مرکز فعالیت های فرهنگی و اجتماعی		
مرکز اخذ تصمیمات سیاسی		
تقویت کننده اشتراکات میان افراد		
افتخار به میراث های فرهنگی اسلامی	هویت اسلامی	
دلبستگی به نمادهای اسلامی		
احساس رضایت و غرور از مسلمان بودن		
انس با قرآن و عترت (ع)		
ایمان و انجام عمل صالح در جامعه		
مشارکت در مناسبت های مذهبی	هویت ملی	ابعاد هویت
احساس تعلق به میراث فرهنگی ایرانی		
احترام به نمادهای ملی		
حفظ سنت های ایرانی		
دلبستگی به سرزمین مادری و عدم تمایل به مهاجرت		
افتخار به ایرانی بودن خود		
آمادگی برای دفاع از کشور در شرایط خطر		
وفاداری ملی و عدم خیانت به کشور		
افتخار به پیشرفت ها و دستاوردهای علمی جمهوری اسلامی		

اعتقاد به آرمان‌های انقلاب چون استکبارستیزی و حمایت از مستضعفین	هویت انقلابی
علاقه‌مندی به روحیه جهادی و بسیجی	
تمایل به دفاع از نظام جمهوری اسلامی ایران	
اعتقاد به اینتر و شهادت و آمادگی برای آن	
آگاهی از تاریخ و حوادث انقلاب	

یافته‌های پژوهش

۱. ابعاد هویت در کلام رهبری

مقام معظم رهبری معتقدند که «ما ملتی هستیم مسلمان، ریشه دار در تاریخ و انقلابی، این هویت ما است. مسلمانی ما، عمق تاریخی ما و انقلابی بودن ما سه عنصر اصلی است که هویت ملت ما را تشکیل می‌دهد.» (مقام معظم رهبری ۲۲/۳/۱۳۹۶) در واقع ایشان عناصر مقوم هویت در جامعه ایران را سه عنصر اسلام، ملیت و انقلاب می‌دانند.

برای احصای شاخص‌های هویت اسلامی از بیانات مقام معظم رهبری، روش تحلیل مضمون مورد استفاده قرار گرفته است. در این روش، بیانات ایشان در سخنرانی‌ها، پیام‌ها و مقالات مختلف جمع‌آوری و تحلیل شده‌اند تا مضامین کلیدی استخراج گردند. این تحلیل شامل شناسایی الگوها و روابط بین مفاهیم مختلف است که به ما کمک می‌کند تا شاخص‌های مرتبط با هر یک از هویت‌های سه گانه اسلامی، ایرانی و انقلابی را مشخص کنیم. بنابراین در این بخش مؤلفه‌های مورد تأکید رهبری ذیل هر کدام از این سه بعد هویتی به اجمال بیان می‌گردد:

۱,۱. هویت اسلامی (دینی)

«وقتی احساس وظیفه‌ی اسلامی در یک ملتی به وجود آمد، احساس هویت اسلامی وقتی در یک ملتی به وجود آمد، به این آسانی‌ها نمی‌شود این را از بین برد.» (رهبر معظم انقلاب ۱۳۹۲/۱۲/۱۵) بنابراین هویت اسلامی و دینی یعنی احساس علقه به باورها و اعتقادات دینی یک ملت. در نتیجه برای نیل به تمدن نوین اسلامی لازمه‌اش تربیت نسلی است که به هویت اسلامی خود افتخار کند و

از طرف دیگر فریفته و دلبسته تمدن غرب نباشد. چنین نسلی از منظر رهبر انقلاب، دارای هویت اسلامی محکم و عمیقی خواهد بود. (رهبر معظم انقلاب ۱۴۰۱/۲/۲۱)

حضور در مناسک دینی چون حج، اربعین و اعتکاف در مساجد همواره به عنوان یکی از عوامل اصلی هویت بخشی دینی به ملت مسلمان دانسته شده است. (رهبر معظم انقلاب ۱۴۰۰/۴/۲۸) البته باید به این قید توجه داشت که از منظر رهبر معظم انقلاب صرف به جا آوردن واجبات دینی چون نماز و روزه نمی تواند هویت اسلامی را در یک ملت ایجاد کند؛ تا مادامی که مقابله با کفر و طاغوت را در او زنده نگه ندارد. (رهبر معظم انقلاب ۱۳۹۶/۲/۷)

با تنوع در اندیشه های رهبری و با استخراج مضامین کلیدی از کدهای مستخرج شده؛ می توان موارد زیر را به عنوان شاخص هایی از هویت اسلامی (دینی) ذکر نمود:

- میزان افتخار به میراث های فرهنگی اسلامی (مشاهیر، اماکن و علوم اسلامی) (رهبر معظم انقلاب ۱۳۸۷/۲/۱۸)

- میزان دلبستگی به نمادهای اسلامی (پوشش اسلامی، حضور در مساجد و ...) (رهبر معظم انقلاب ۱۴۰۰/۴/۲۸)

- احساس رضایت و غرور از مسلمان بودن (رهبر معظم انقلاب ۱۳۷۱/۰۶/۲۴)

- میزان انس با قرآن و عترت (ع) (رهبر معظم انقلاب ۱۳۹۹/۰۲/۲۸)

- میزان ایمان و انجام عمل صالح در جامعه (رهبر معظم انقلاب ۱۳۸۹/۰۲/۰۸)

- میزان مشارکت در مناسبت های مذهبی (رهبر معظم انقلاب ۱۴۰۰/۴/۲۸)

۲،۱. هویت ایرانی (ملی)

هویت ایرانی-اسلامی مجموعه ای از نگرش های مثبت نسبت به عوامل و الگوهای هویت بخش و یکپارچه کننده در سطح کشور است که مؤلفه های گوناگونی چون ارزش های ملی، دینی، فرهنگی و اجتماعی دارد. بنابراین همان طور که در کلام رهبری آمده است، «هویت ملی در مقابل دین نیست؛ بلکه هویت ملی هر ملت، مجموعه ای از فرهنگ ها و باورها و خواسته ها و آرزوها و رفتارهای او است.» (رهبر معظم انقلاب ۱۳۸۵/۸/۱۸) در هم عجین بودن فرهنگ ایرانی اسلامی

چنان است که برخی معتقدند «فرهنگ ایران بدون اسلام جستن به همان اندازه محال است و تصور نکردنی که فرهنگ اسلامی را بدون ایران دیدن. (شریعتی، ۱۳۶۱: ۱۴۶)

استقلال یکی از مهم‌ترین ارکان هویت ملی است که باید آن را در جامعه نهادینه نمود: «ما اول چیزی که لازم است برای دانش آموز خودمان در نظر بگیریم، این است که در او هویت مستقل ملی و دینی به وجود بیاوریم؛ این اولین چیز؛ هویت مستقل و با عزت. جوانان را جوری بار بیاوریم که دنبال سیاست مستقل باشد، دنبال اقتصاد مستقل باشد، دنبال فرهنگ مستقل باشد؛ وابستگی، رُکون به دیگران، اعتماد به دیگران و تکیه‌ی به دیگران در وجود او به‌عنوان یک روحیه رشد نکند.» (رهبر معظم انقلاب ۱۳۹۵/۲/۱۳)

یکی از ابعاد و جلوه‌های هویت ملی، افتخار به پیشینه تاریخی و امید نسبت به آینده در پرتو آن است. در همین راستا مقام معظم رهبری چنین می‌فرماید که «جوان ایرانی باید حقیقتاً به ایرانی بودن خود افتخار کند و علاوه بر تکیه بر موارث تاریخی و فرهنگی این سرزمین بزرگ، از موقعیت کنونی ایران اسلامی مفتخر و سرافراز باشد.» (رهبر معظم انقلاب ۱۳۸۵/۷/۱۳) در جای دیگری چنین فرموده‌اند که «باید جوان را به هویت ملی و باورهای ملی خودش پایبند کرد؛ طوری که افتخار کند که ایرانی است و افتخار هم دارد.» (رهبر معظم انقلاب ۱۳۸۵/۷/۱۳) افتخار به دانشمندان و قهرمانان ملی نیز همواره مورد تأکید رهبر انقلاب نسبت به نوجوانان این مرز و بوم بوده است به طوری که در یکی از سخنرانی‌های خویش با مقایسه یکی از افتخارات ملی چون شهید آشتیانی با برخی قهرمانان ورزشی جهانی اظهار تأسف نمودند از این که دانش آموز ما قهرمانان ورزشی دنیا را می‌شناسند؛ اما نسبت به افتخارات ملی خویش غافل و ناآگاه هستند. (رهبر معظم انقلاب ۱۴۰۱/۲/۲۱)

با تتبع در اندیشه‌های رهبری می‌توان موارد زیر را به عنوان شاخص‌هایی از هویت ایرانی (ملی) ذکر نمود:

- میزان احساس تعلق به میراث فرهنگی ایرانی (مشاهیر، اماکن و آثار باستانی، میراث مکتوب و ...) (رهبر معظم انقلاب ۱۴۰۱/۲/۲۱)
- میزان احترام به نمادهای ملی (پرچم، سرود و ...) (رهبر معظم انقلاب ۱۴۰۲/۲/۱۲)
- میزان علاقه به آگاهی از تاریخ ایران (رهبر معظم انقلاب ۱۴۰۱/۲/۲۱)
- میزان حفظ سنت‌های ایرانی (نوروز، یلدا و ...) (رهبر معظم انقلاب ۱۳۹۴/۰۱/۰۱)

- میزان دل‌بستگی به سرزمین مادری و عدم تمایل به مهاجرت (رهبر معظم انقلاب ۱۳۹۵/۲/۱۳)
- میزان افتخار به ایرانی بودن خود (رهبر معظم انقلاب ۱۳۸۵/۷/۱۳)
- میزان آمادگی برای دفاع از کشور در شرایط خطر (رهبر معظم انقلاب ۱۳۸۰/۸/۱۲)
- میزان وفاداری ملی و عدم خیانت به کشور (رهبر معظم انقلاب ۱۳۸۰/۸/۱۲)
- احساس افتخار به پیشرفت‌ها و دستاوردهای علمی جمهوری اسلامی (رهبر معظم انقلاب ۱۴۰۱/۲/۲۱)

۳،۱. هویت انقلابی

افتخار و ارج نهادن به قهرمانان انقلابی یک جامعه احیاگر هویت انقلابی آن جامعه خواهد بود. بزرگداشت و تشییع پیکر شهدای وابسته به این نظام و انقلاب موجب اتکا و پشتیبانی مردم نسبت به نظام و انقلاب خواهد بود: «واقعاً شهادت شهید سلیمانی یک حادثه‌ی تاریخی و عجیب شد؛ هیچ کس فکر نمی‌کرد، دوستان هم فکر نمی‌کردند که این حادثه این جور عظمت پیدا بکند و خدای متعال به این حادثه برکت بدهد تا بتواند هویت دینی و انقلابی مردم را جلوی چشم همه قرار بدهد و همه ببینند. ملت ایران، زیر تابوت شهید سلیمانی به معنای واقعی کلمه هویت خودش را نشان داد، وحدت خودش را نشان داد.» (رهبر معظم انقلاب ۱۴۰۰/۱۰/۱۹)

ایشان هویت انقلابی و ملی را در عصر حاضر عجین شده با یکدیگر می‌دانند؛ به طوری که بازیابی هویت ملی را در انقلاب اسلامی می‌دانند: «ما ملت ایران، در محیط بین‌المللی، شأن و جایگاه و هویت خودمان را گم کرده بودیم. انقلاب این هویت و جایگاه و شأن را به ملت ایران برگرداند.» (رهبر معظم انقلاب ۱۳۷۹/۱۲/۲۲)

مقام معظم رهبری مناسبت‌های تاریخی منتهی به انقلاب اسلامی از جمله قیام ۱۹ دی مردم قم را از جمله عناصر هویتی جامعه بر می‌شمرند که اتکا و افتخار به آن می‌تواند وحدت بخش ملت ایران باشد. (رهبر معظم انقلاب ۱۴۰۱/۱۰/۱۹) از طرف دیگر عناصر مقوم انقلاب اسلامی از جمله استقلال، استکبارستیزی و مقابله با طاغوت، روحیه جهادی و بسیجی همواره به عنوان عناصر هویت بخش جامعه معرفی شده است. (رهبر معظم انقلاب ۱۳۹۶/۲/۷)

با تتبع در اندیشه‌های رهبری می‌توان موارد زیر را به عنوان شاخص‌هایی از هویت انقلابی ذکر نمود:

- میزان اعتقاد به آرمان‌های انقلاب چون استکبار ستیزی و حمایت از مستضعفین (رهبر معظم انقلاب ۱۳۹۶/۲/۷)
- میزان علاقه‌مندی به روحیه جهادی و بسیجی (رهبر معظم انقلاب ۱۳۹۶/۲/۷)
- میزان تمایل به دفاع از نظام جمهوری اسلامی ایران (رهبر معظم انقلاب ۱۳۹۵/۹/۱۵)
- میزان اعتقاد به ایثار و شهادت و آمادگی برای آن (رهبر معظم انقلاب ۱۴۰۰/۱۰/۱۹)
- میزان آگاهی از تاریخ و حوادث انقلاب (رهبر معظم انقلاب ۱۴۰۱/۱۰/۱۹)

۲. شاخص‌های مسجد هویت ساز

در موضوع هویت، همیشه با یک خودی و یک غیر خودی مواجه هستیم که اجتماع، اتحاد و تقویت این خودی‌ها از یک طرف و دفع و مقابله با غیر خودی‌ها از طرف دیگر، هویت را تقویت می‌کند. در بحث ما، آن‌ما خودی، مسلمان است که فارغ از مذهب و نژادش داخل در دایره خودی در می‌آید و آن غیر خودی که دوری و برائت از آن، هویت خودی را تقویت می‌کند؛ کفار، منافقین و مستکبرین هستند و غیر آن‌ها در دایره خودی داخل می‌شوند. به خاطر همین است که رهبری در مورد برخی از افراد که عیب و ایراد ظاهری دارند و از سوی بسیاری از خودی‌ها دفع می‌شوند؛ معتقدند «نباید آن‌ها را از جبهه خودی راند؛ چرا که عیب او ظاهر است و عیب ما ممکن است باطنی باشد، پس هر دو عیب داریم؛ همین‌ها هم دل در گرو آرمان‌ها و اعتقادات دارند.» (رهبر معظم انقلاب ۱۹/۷/۱۳۹۱)

در واقع باید در مساجد، هویتی تحت عنوان مسجدی شکل بگیرد و همه خودشان را ذیل هویت مسجدی تعریف نمایند؛ هویتی که خودی و غیر خودی‌اش مشخص است. افراد باید با انتساب خود به مسجد برای خودشان هویت دینی شکل دهند که در عین این که بنیان‌های محلّی را تقویت می‌کند؛ در آرمان‌های انقلابی‌اش نیز راسخ خواهد بود. مفهوم خودی و غیر خودی در اندیشه مقام معظم رهبری بیشتر بر اساس تعلقات دینی، فرهنگی و ملی بنا شده است. ایشان بر این نکته تأکید دارند که هویت اسلامی باید در برابر تهدیدات خارجی و نفوذ فرهنگی بیگانه تقویت شود. در واقع،

خودی به معنای افرادی است که با اصول اسلامی و ملی همسو هستند، در حالی که غیرخودی به کسانی اطلاق می‌شود که با این اصول در تضاد هستند. در این بخش، شاخص‌های مسجد هویت ساز مبتنی بر همان سه گانه هویت از منظر رهبری - یعنی هویت دینی، ملی و انقلابی مورد بررسی قرار گرفته است:

۱,۲. در بعد هویت اسلامی

- تقویت نماز جماعت و مراسمات دینی در مساجد

در وهله اول یک مسجد برای این که بتواند هویت دینی و اسلامی مردم را شکل دهد؛ باید نماز جماعت و مراسمات مذهبی در آن به طور منظم برقرار باشد و این گونه نباشد که یک وعده برگزار شود و یک وعده تعطیل باشد و یا امام جماعت ثابت و منظمی نداشته باشد. این اولین گام برای هویت ساز بودن مسجد است: «اول وقت، نماز را به جماعت، پشت سر پیش نماز هر مسجدی که در آن هستید، بخوانید. در مراسم دینی مسجد و تبلیغات آن شرکت کنید. در مراسم دعا و قرآن و مراسم مذهبی شرکت کنید. شما و امام جماعت آن مسجد - هر کس که هست - مشترکاً مسجد را حفظ کنید. برای مسجد، جاذبه درست کنید تا بچه‌ها، جوانان و زن و مرد محله، مجذوب مسجدی شوند که شما در آن هستید و بیایند. مسجد، پایگاه بسیار مهمی است.» (رهبر معظم انقلاب ۱۳۷۱/۰۸/۲۷) بنابراین پایگاه شدن مسجد برای جوان و نوجوان، موجب احساس علقه و وابستگی آن‌ها به این محیط عبادی خواهد شد و در نتیجه هویت دینی و اسلامی آن‌ها با اتکا به مسجد و نماز جماعت تقویت خواهد شد. مساجدی که همیشگی و منظم نباشند؛ مخاطب خود را از دست خواهد داد و در نتیجه نمی‌تواند قشر نمازگزار خود را نگه دارد؛ چه برسد به نوجوانان و جوانانی که حضورشان در مساجد منوط به یک جذابیت است.

- تعظیم شعائر در مساجد

مسجد باید جلوه‌گاه شعائر و نمادهای دینی باشد؛ به طوری که حضور یک مسجد در محله بر هویت دینی آن محله بیفزاید. این نمادها می‌تواند پخش صوت اذان مسجد باشد و می‌تواند

جلوه‌گری نشان‌ها و نمادهای دینی در داخل و خارج آن باشد: «ما بارها، مکرر به آقایان ائمه جمعه، ائمه جماعت و روحانیون محترم در شهرستان‌ها، در تهران توصیه کردیم که مساجد باید آباد باشد؛ صدای اذان باید از مساجد بلند شود. باید همه نشانه‌های توجه به نماز و اقامه نماز را در شهر اسلامی بخصوص در شهرهایی مثل تهران و شهرهای بزرگ کشور ببینند، باید احساس کنند؛ هم مردم خودمان، هم کسانی که وارد این شهرها می‌شوند. نشانه‌های اسلامی باید واضح و آشکار باشد؛ کما اینکه در مهندسی‌های ما باید نشانه‌های اسلامی آشکار باشد. صهیونیست‌ها هر نقطه‌ی دنیا که خواستند یک ساختمانی بسازند، آن علامت نحس ستاره داوود را سعی کردند یک جوری رویش تثبیت کنند. کار سیاسی‌شان اینجوری است. ما مسلمان‌ها نشانه‌های اسلامی و مهندسی اسلامی را باید در همه‌ی کارهایمان، از جمله در باب مهندسی بایستی مراعات کنیم.» (رهبر معظم انقلاب ۲۹/۰۸/۱۳۸۷)

بنابراین مسجدی می‌تواند هویت‌ساز باشد که جلوه‌هایی از شعائر دینی در آن تبلور داشته باشد. این جلوه‌گری باید به گونه‌ای باشد که هویت دینی محلّه را ارتقاء دهد. از مدل معماری اسلامی و سنتی مسجد گرفته تا پخش اذان و قرآن به هنگام نماز. این برنامه‌ها نباید منحصر به اوقات نماز شود؛ بنابراین برپایی مراسمات دینی و مناسبتی، برگزاری مراسمات دعا و مناجات‌ها در ایام خاص و اختصاص برخی از این برنامه‌ها به نوجوانان و جوانان محلّه می‌تواند بر بعد هویت بخشی این پایگاه دینی نقش به‌سزایی داشته باشد. بسیاری از محلّه‌ها به دلیل عدم وجود مساجد و یا فعال نبودن آن‌ها؛ فضایی برای اجتماع مذهبی اهالی محلّه به خصوص جوانان و نوجوانان ندارند و این موضوع آسیب‌پذیری آنان را در برابر آسیب‌های اجتماعی و فرهنگی موجود بیشتر می‌کند.

۲.۲. در بعد هویت ملی - محلی

- تحکیم ارتباطات محلی

مساجد در محلّه پیوند دهنده تعاملات و ارتباطات افراد آن محلّه است. مسجد کانون اتحاد و همبستگی و انس و الفت مسلمانان است که مردم هر منطقه و محله را روزی چند نوبت در کنار هم در نمازهای جماعت جمع و با هم مأنوس می‌سازد و مسجد جامع و جمعه هفته‌ای یک بار همه اجتماعات مساجد را یکجا در نماز جمعه گرد می‌آورد و مسجدالحرام و مسجدالنبی مسلمانان

کشورهای مختلف اسلامی را یکجا جمع و متحد می‌سازد. پیام مقام معظم رهبری به نوزدهمین اجلاس سراسری نماز در همین راستا قابل توصیف و تبیین است:

«میان مسجد و مراکز آموزشی در هر محل، همکاری و پیوند تعریف شده و شایسته‌ای برقرار شود. چه نیکوست که دانش آموزان برجسته و ممتاز در هر محل، در مسجد و در برابر چشم مردم و از سوی امام جماعت، تشویق شوند. مسجد باید رابطه خود را با جوانانی که ازدواج می‌کنند، با کسانی که به موفقیت‌های علمی و اجتماعی و هنری و ورزشی دست می‌یابند، با صاحب هم‌تانی که کمک به دیگران را وجهه همت می‌سازند، با غمدیدگانی که غمگساری می‌جویند، و حتی با نوزادانی که متولد می‌شوند، برقرار و مستحکم کند.» (رهبر معظم انقلاب ۸۹/۷/۲۰)

مسجد اگر نتواند پیوندهای اجتماعی محله خود را تقویت کند؛ صرفاً در نماز و برگزاری مراسمات منحصر خواهد شد و در نتیجه کارکرد اجتماعی خود را تا حد زیادی از دست خواهد داد. اما این که تعاملات خانوادگی، شغلی، علمی، هنری، ورزشی و ... در مسجد شکل بگیرد؛ هویت جمعی در محله ایجاد می‌کند که پیوندش ناگسستی خواهد بود. اهمیت این موضوع زمانی بیشتر مورد توجه قرار می‌گیرد که مشاهده می‌شود در منابع دینی نیز به فضیلت این امر توجه شده است. به عنوان نمونه به دستور پیامبر، مراسم عقد و عروسی زهرا و علی در مسجد برگزار شد. (اشتهاردی، ۱۳۹۶: ۵)

بنابراین مسجد به عنوان یک کانون اجتماعی، نقش بسیار مؤثری در ایجاد و تقویت پیوندهای اجتماعی در سطح محله‌ها دارد. مساجد به واسطه برگزاری مراسم‌های مذهبی، فعالیت‌های فرهنگی و اجتماعی، و فراهم کردن فضایی برای گفت‌وگو و تبادل علاقه بر این، مساجد به عنوان مراکز فرهنگی، می‌توانند به کاهش آسیب‌های اجتماعی و ترویج ارزش‌های انسانی کمک کنند. با ایجاد فضایی امن و آرام برای تجمع مردم، مساجد می‌توانند به عنوان محل‌هایی برای حل مشکلات خانوادگی و اجتماعی عمل کنند.

- تقویت مشارکت های محلی

مساجد در صدر اسلام مرکزی برای تصمیم‌گیری‌ها و مشارکت‌های مردمی در امور مبتلا به و مورد نیاز جامعه آن روزگار بود: "در مسجد پیامبر اکرم نمی‌رفت فقط نماز بخواند و بیرون بیاید، کاری که برای اجتماع پیش می‌آمد مهم بود، می‌فرمودند «الصلوة جامعه» بروید به سمت محل

صلوات، برای چه؟ برای این که راجع به مسأله جنگ مشورت کنیم یا خبر بدهیم یا همکاری کنیم یا بسیج کنیم امکانات را و بقیه چیزها، و شما در تاریخ اسلام مشاهده می‌کنید که مساجد مرکزی برای تعلیم بود و... " (رهبر معظم انقلاب ۱۳۹۵/۰۵/۳۱) وقتی محوری برای مشارکت‌های مردمی در نظر گرفته شود؛ از تشّت و چند دستگی کاسته می‌شود و مردم ذیل یک پرچم واحد نقش آفرینی می‌کنند. در میان ارکان مختلف یک محله، مسجد آن محله از حیث عمومیت و شمولیت؛ نسبت به سایر ازکان، اهمیت بیشتری دارد.

تقویت مشارکت‌های محلی در مساجد به عنوان یکی از شاخص‌های هویت‌ساز، نقشی کلیدی در ایجاد انسجام اجتماعی و تقویت هویت ملی دارد. با توجه به این که مساجد به عنوان مراکز اصلی فعالیت‌های اجتماعی و فرهنگی در جامعه عمل می‌کنند، توانایی آن‌ها در جذب و مشارکت جوانان و نوجوانان در فعالیت‌های محلی می‌تواند علقه محلی-ملی را در آن‌ها تقویت کند. این مشارکت‌ها نه تنها احساس تعلق به جامعه را در افراد تقویت می‌کند، بلکه آن‌ها را به سمت حل مسائل محلی و اجتماعی ترغیب می‌نماید.

- مرکزیت مساجد در بافت محلی

مساجد اسلامی در گذشته در کنار مهم‌ترین فضاها عبور و مرور روزمره زندگی مردم مانند بازارها، میدان‌ها و مدارس واقع شده‌اند. زندگی دنیوی مردم با زندگی اخروی مردم در هم آمیخته است و عبادت و سلوک معنوی در بطن زندگی اجتماعی مردم جاری است. صحن مساجد، کنار گذر بافت اصلی و گاه در خود گذرگاه بافت اطراف واقع می‌شد. (ستاری ساربانقلی، ۱۳۸۸: ۱۲۵) در گذشته جایگاه مسجد جامع در مرکز شهر بود. از همین رو است که مقام معظم رهبری تأکید دارند در شهرها و شهرک‌هایی که تازه ساخته می‌شود، مسجد جامع، نخستین بنا و مرکز حقیقی شهر قرار گرفته و ساخته شود. (رهبر معظم انقلاب ۱۳۷۵/۷/۱)

برای این که یک مسجد در راستای هویت بخشی جامعه خود موفق عمل کند؛ نیاز به این است که علاوه بر مباحث نرم افزاری، موقعیت فیزیکی و سخت افزاری آن نیز طوری تدبیر شود که مرکزیت داشته باشد و به نوعی در دسترس همگان قرار گیرد. «در هر جا سامان زندگی است، مسجد، مرکز و کانون اصلی است. در بنای شهر و روستا، در مدرسه و دانشگاه، در مراکز جمعیتی از

بازارهای کسب و کار تا فرودگاه‌ها و جاده‌ها و پایانه‌های سفری و تا آسایشگاه‌ها و بیمارستان‌ها و بوستان‌ها و گردشگاه‌ها، در همه و همه باید مسجد را همچون قطب و محور بنا نهاد ...» (رهبر معظم انقلاب ۱۳۹۰/۷/۱۹)

با وجود این مرکزیت، مسجد می‌تواند به عنوان یک نقطه عطف در برنامه‌ریزی شهری عمل کند و فضای مناسبی برای تعاملات اجتماعی و فرهنگی فراهم آورد. این تعاملات نه تنها به تقویت روابط میان ساکنان کمک می‌کند؛ بلکه زمینه‌ساز مشارکت‌های فعال در امور محله نیز می‌شود. بنابراین در معماری جدید محلات و شهرک‌های در حال احداث باید به این نکته توجه داشت که مدارس، اماکن، بازارها و دیگر زیرساخت‌های اساسی محل، حول مسجد تعبیه شوند؛ به نحوی که مرکزیت آن در محل نمود داشته باشد و راه‌ها به آن ختم شود.

- محوریت مساجد در خدمات‌دهی

در طول تاریخ تهیه موادی که برای تأمین آسایش لازم بود و خدمات دارویی و پزشکی برای اعضای مساجد، به خصوص مساجد بزرگ، فراهم می‌شد. عبدالوهاب می‌نویسد که در سال ۷۰۷ق- یعنی زمانی که کار مسجد سلطان حسن در قاهره شروع شد- سلطان دستور داد تا یک گروه پزشکی شامل یک پزشک عمومی، یک چشم پزشک و یک جراح، جزو کارمندان مسجد شود. این سه طبیب همه روزه در مسجد، دانشجویان و سایر نیازمندان را معالجه می‌کردند. (السابعی، ۱۳۷۳: ۳۲)

امروزه نیز جلوه‌ای دیگر از نقش آفرینی مسجد و مسجدی‌ها را در عرصه مقابله با بیماری کرونا دیدیم. جایی که در لیبیک به فرمان رهبری در مورد نقش آفرینی مردمی در مقابله با ویروس منحوس کرونا، بسته‌های ارزاق مردم در مساجد بسته بندی می‌شد و از طرف دیگر حضور جوانان مسجدی بود که برای سم‌پاشی و تنظیف معابر و سطوح شهر با محوریت مسجد نقش آفرینی می‌کردند و از همین منظر مورد تقدیر و ستایش رهبری قرار گرفتند.

این خدمات دهی منحصر در خدمات فیزیکی ملموس نیست؛ بلکه آموزش نیز نوعی خدمت است که لازم است با محوریت مساجد در محلات تقویت شود. مساجد نهادهای اساسی آموزش در زمینه قرآن، احکام، اخلاق و علومی مانند کلام و فقه بوده‌اند. در پیوند با همین نقش آموزشی، به تدریج مساجد عهده دار کتابخانه‌های عظیم و پر رونقی شدند که در برخی از شهرهای ایران امروز نیز وجود دارد. (ضرابی، ۱۳۸۷: ۷۹)

با توجه به اهمیت مرکزیت فیزیکی مساجد در بافت محله، مساجد می‌توانند به عنوان محور فعالیت‌های محلی عمل کرده و افراد را به مشارکت در امور اجتماعی و فرهنگی تشویق کنند. همچنین، مساجد در مواقع بحران مانند بلایای طبیعی، به کانون‌های امداد رسانی تبدیل می‌شوند که این خود نشان‌دهنده اهمیت آن‌ها در تحکیم ارتباطات محلی و ایجاد احساس مسئولیت جمعی است. در نتیجه، مسجد نه تنها یک مکان مذهبی بلکه یک نهاد اجتماعی کلیدی است که با تقویت مشارکت‌های محلی، نقش بسزایی در ارتقاء کیفیت زندگی ساکنان و رسیدگی به مسائل و مشکلات آنان دارد.

۳،۲. در بعد هویت انقلابی

- محوریت مسجد در مطالبه‌گری و حق‌طلبی

مساجد باید محور حق‌طلبی‌ها و مطالبه‌گری‌های مردمی قرار گیرند. آغاز بسیاری از نهضت‌های بزرگ اسلامی که در پی احقاق حق خود و آزادی بودند؛ از همین مساجد شکل گرفت: «مسجد، نه فقط در زمان ما و نه فقط در کشور عزیز اسلامی ما، بلکه در نقاط مختلف عالم و در طول تاریخ، منشأ آثار بزرگ و نهضت‌ها و حرکت‌های اسلامی بزرگی شده است... انقلاب در این کشورها هم، آن روزی رو به شکست رفت و دوباره ملت‌ها استقلال خودشان را از دست دادند که رابطه‌ی خود را با مساجد و با دین و ایمان مساجد قطع کردند.» (رهبر معظم انقلاب ۱۳۷۵/۱۰/۱۹)

انقلاب اسلامی ایران نیز از این قاعده مستثنی نبود و با محوریت و مرکزیت مسجد توانست رژیم تا دندان مسلح پهلوی را شکست دهد: «انقلاب از مساجد شروع شد؛ امروز هم در هنگامی که حرکت و بسیج مردم مطرح می‌شود - چه سیاسی و چه نظامی - باز مساجد کانونند؛ این برکت مساجد است ...» (رهبر معظم انقلاب ۱۳۷۰/۱۲/۱۴) پیگیری مطالبات در سطوح محلی، ملی و حتی بین‌المللی برگرفته از آموزه‌های انقلاب اسلامی و اندیشه‌های امامین انقلاب است که مردم به خصوص جوانان را از بی‌تفاوتی نسبت به مسائل جامعه خویش برحذر داشته و تشویق به مطالبه و پیگیری مسائل تا حصول نتیجه می‌نماید. بنابراین مسجد به عنوان هسته مرکزی در هر محله می‌تواند تسهیل‌گر این نقش در میان اهالی محله خصوصاً جوانان که بیش از دیگران روحیه مطالبه‌گری

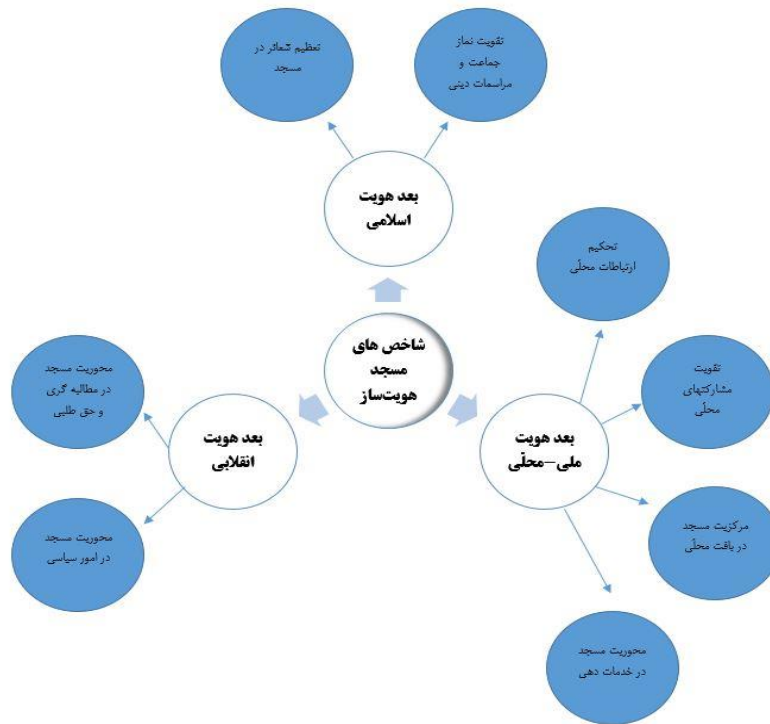
دارند؛ باشد. از همین رو مساجد باید مأمّن و پناهگاه اهالی محلّ برای احقاق حقوق جمعی آنها باشد.

- محوریت مساجد در امور سیاسی

از همان اوایل، مسجد علاوه بر محلّ تجمع مسلمانان، محلّ امور سیاسی آنها نیز بوده. خواست پیامبر از ساختن مسجد هر چه بوده باشد، با پیشرفت اسلام، مسجد اهمیت بیشتری پیدا کرد و مرکز سیاسی و مذهبی جامعه جدید گردید. در مسجد، مومنان برای عبادت به دور پیامبر گرد می‌آمدند و ایشان سخنان خود را که شامل تسلیم شدن در برابر اراده خداوند و اصول مربوط به زندگی اجتماعی بود بیان می‌کرد و امور مذهبی سیاسی مسلمانان توسط مسجد اداره می‌شد. در بعضی شهرها، مسجد به قدری نزدیک دارالاماره ساخته می‌شد که دو ساختمان به یکدیگر ارتباط پیدا می‌کردند و این ارتباط نزدیک نشان دهنده این واقعیت بود که حاکم شهر مسئول مذهبی و سیاسی آن جامعه است. (اسپوزیتو، ج ۴، ۱۳۸۸: ۱۷۰)

ارتباط مسجد با سیاست در این واقعیت نیز مشهود است که مسجد در زمان صلح یا جنگ، در خدمت جامعه بود. چون جنگ یکی از لازمه‌ی ناگسستگی اوایل اسلام بود، مسجد نیز صحنه رویدادهای شبیه جنگ شده بود. از همین منظر است که مقام معظم رهبری مسجد را هسته فعالیت‌های سیاسی می‌دانند. (رهبر معظم انقلاب ۱۳۹۵/۵/۳۱)

بنابراین مسجد همان‌طور که میعادگاه فعالیت‌های اجتماعی و فرهنگی در محلّه است؛ باید نمادی از اسلام سیاسی باشد که همواره مورد تأکید رهبری انقلاب بوده است. (رهبر معظم انقلاب ۱۴۰۲/۰۵/۲۶) در همین راستا مساجد باید نسبت خودشان را با حوادث روز از جمله انتخابات ریاست جمهوری و شاخص‌های اصلح، جنایات رژیم صهیونیستی در غزه و لبنان، دفاع از جبهه مقاومت و دیگر موارد این چنینی مشخص کنند و خط خودشان را از اسلام سکولار جدا سازند.

شکل شماره ۲- شاخص‌های مسجد هویت ساز

۳. ارکان مؤثر در هویت بخشی مسجد

۱،۳. امام جماعت

نقش امام جماعت در مسجد فراتر از اقامه نماز است و به عنوان یک مدیر و رهبر اجتماعی، او مسئولیت‌های متعددی را بر عهده دارد. مقام معظم رهبری بر اهمیت فعال بودن امام جماعت تأکید دارند و این بدان معناست که او باید نه تنها در زمینه‌های عبادی، بلکه در زمینه‌های اجتماعی و فرهنگی نیز فعال باشد. این فعالیت‌ها می‌تواند شامل برگزاری کلاس‌های آموزشی، پاسخگویی به سؤالات دینی و اجتماعی، و ایجاد فضایی برای تبادل نظر میان مردم باشد.

«نمازهای جماعت و مساجد باید کاملاً جدی گرفته شود و مردم با مسجد و نمازهای جماعت روز به روز انس بیشتری پیدا کنند و برای این منظور روحانیون باید منبر، تبلیغ و تبیین را به عنوان یک کار ضروری در نظر بگیرند. روحانیون باید با استفاده از منابر و مساجد، سؤالات موجود در ذهن مردم را بیابند و با دادن پاسخ مستدل و منطقی به آن‌ها خلأ ذهنی زنان و مردان و به ویژه جوانان را پر کنند، زیرا اگر غفلت شود این خلأ را دشمنان اسلام آن گونه که خود می‌خواهند پر خواهند کرد.» (رهبر معظم انقلاب ۱۳۷۳/۱۱/۵)

رهبر معظم انقلاب مساجد را به مثابه سنگری می‌داند که امام جماعت به عنوان یکی از اساسی‌ترین ارکان آن، باید میزان وقت بیشتری را در مساجد بگذراند تا مردم برای سؤالات و امور شرعی و اجتماعی خود به او مراجعه کنند. (رهبر معظم انقلاب ۱۳۷۳/۸/۴) حضور پررنگ و فعالانه امام جماعت در محله و مسجد موجب میل مردم محل به حضور در مسجد و بهره‌مندی از امام جماعت در جهت رفع نیازهای دینی، اجتماعی و فردی خود خواهد گردید. حضور فعال امام جماعت در مسجد نه تنها موجب جذب افراد به این مکان مقدس می‌شود بلکه می‌تواند زمینه‌ساز تحولات اجتماعی مثبت نیز باشد. با ایجاد فضایی برای گفت‌وگو و تبادل نظر، امام جماعت می‌تواند به تقویت هویت محلی و دینی افراد کمک کند و آن‌ها را برای مواجهه با چالش‌های اجتماعی آماده سازد. بنابراین، توجه به نقش امام جماعت در مساجد باید جدی گرفته شود تا بتوان از ظرفیت‌های بالای آن برای ساختن جامعه‌ای متعهد و آگاه بهره برد.

یکی از ارکان هویت بخشی مسجد، امیدواری نسبت به آینده است و هرچه میزان امیدواری به وضع موجود و آینده بیشتر باشد؛ هویت جمعی افراد بیشتر خواهد بود. در این بین ائمه جماعات در امیدوار نگه داشتن مردم نقش مؤثری می‌توانند داشته باشند: «ائمه جماعات به محتوای حرف‌ها و مسائلی که می‌گویند، موعظه‌ای که می‌کنند و حدیثی که می‌خوانند، بیفزایند و مهمتر از همه، باید مردم را به دین و به نظام دینی و به آینده دین امیدوار نگه دارید؛ این وظیفه همه است. امیدوار نگه داشتن مردم در همه احوال، تکلیف بزرگی است که بر دوش همه است.» (رهبر معظم انقلاب ۱۳۷۳/۸/۴)

۲,۳. تشکل‌های فرهنگی

یکی از ارکانی که در هویت بخشی جامعه می‌توانند مؤثر باشند؛ تشکل‌های فرهنگی از جمله بسیج و کانون‌های فرهنگی می‌باشد. بسیج و دیگر تشکل‌های فرهنگی می‌توانند مرجعی برای جذب جوان و نوجوان به مساجد باشند و به عنوان یک حلقه وصل میان مردم و مساجد نقش آفرینی کنند. رهبر معظم انقلاب همواره بر فعال بودن تشکل‌ها و کانون‌های مرتبط با مسجد از جمله بسیج تأکید داشته‌اند و معتقدند که این مجموعه‌ها باید با روی باز پذیرای جوانان و نوجوانان باشند. (رهبر معظم انقلاب ۱۳۹۱/۷/۱۹) اهمیت این موضوع در بخش دیگری از سخنان ایشان بدین صورت آمده است: «مساجد را رها نکنید. نیروی مقاومت بسیج، بهترین جایی که دارد، همین مساجد است. منتها مساجد را مسجد نگه دارید. با امام جماعت مسجد، با عبادت کنندگان مسجد و با مؤمنینی که در مسجدند، برادرانه صمیمی باشید که بحمدالله هستید و آن را حفظ کنید و بیشتر کنید.» (رهبر معظم انقلاب ۱۳۷۱/۸/۲۷)

۳,۳. مردم

محور اصلی برای شکل‌گیری هویت مسجدی خود مردم هستند. اولین و حداقلی‌ترین نقش مردمی، نقش مشارکت‌کننده در مسجد و برنامه‌های آن است که فراهم بودن شرایط و انگیزه‌های لازم برای حضور آن‌ها ضروری است و البته آن را هم نباید محدود به قشر خاصی از مردم نمود: «باید با برنامه‌ریزی صحیح و استفاده از ابزارهای فرهنگی، هنری، عمران معنوی مساجد را تقویت کرد و از ظرفیت شوق‌آوری و شورآفرینی مساجد برای جذب قشرهای مختلف مردم و تبلیغ مفاهیم و معارف اسلامی، بهره‌گیری کامل کرد.» (رهبر معظم انقلاب ۱۳۸۴/۵/۳۰)

آن وقتی هویت مردمی به معنی واقعی‌اش در بستر مسجد شکل می‌گیرد که تمامی اقشار مختلف مردم فارغ از دسته‌بندی قومی، مذهبی و سیاسی بتوانند در آن حضور پیدا کنند؛ نه این که با کج سلیقه‌ها و بدخلقی‌ها راه بر روی عده‌ای بسته شود یا بر سر راه حضور آن‌ها مانع قرار داده شود. نقش آفرینی مردم در رابطه با مسجد باید به شکلی باشد که غالب هزینه‌های مسجد و یا حتی تمام آن، توسط خود مردم و اهلی محل تأمین شود. وقتی مردم به هر میزانی در احداث و تجهیز مساجد نقش داشته باشند؛ میزان علاقه و وابستگی شان به آن مسجد بیشتر خواهد شد و در نتیجه در

بستر آن، هویت مسجدی تقویت خواهد شد: «مساجد و حسینیه‌ها باید به پول مردم ساخته بشوند، این فراموش نشود. سنت صحیح رایج بین شیعه، که عبارت بوده است از این که مردم مسجد بسازند، حسینیه بسازند. این سنت، بسیار سنت با برکتی است.» (رهبر معظم انقلاب ۱۳۷۵/۳/۲۸)

ایشان در جای دیگری نیز بر این موضوع صحنه می‌گذارند و عمران و سازندگی مساجد را علاوه بر برخی نهادهای مسئول حاکمیتی، وظیفه آحاد مردم می‌دانند: «عمران مساجد و پرداختن به آرایه‌های معنوی و ظاهری آن، وظیفه همگان است و هرکسی به اندازه توان و همت باید در آن سهمی گردد. مردم، شهرداری‌ها و دستگاه‌های دولتی، هریک باید در آن سهمی ایفا کنند و روحانی دانا و مسئولیت پذیر و پرهیزکار می‌تواند و می‌باید محور این منظومه تلاش مقدس باشد...» (رهبر معظم انقلاب ۱۳۸۹/۷/۲۰)

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

با تتبع در آراء و اندیشه‌های مقام معظم رهبری روشن می‌گردد که هویت مطلوب از منظر ایشان برگرفته از سه رکن هویت دینی (اسلامی)، هویت ملی و هویت انقلابی است. از آن جایی که هویت مجموعه‌ای از نگرش‌ها، باورها و اعتقاداتی است که از یک طرف علقه و وابستگی ایجاد می‌کند و از طرف دیگر دافع غیر خودی‌ها است؛ مسجد مطلوب در حوزه هویت سازی از منظر رهبر انقلاب مسجدی خواهد بود که نسبت به دین، کشور و انقلاب اسلامی، تعلق خاطر و حس افتخار ایجاد کند و بتواند افراد را گرد این سه گانه حفظ نموده و حضورشان را تقویت بخشد. از طرفی رکن دیگر این مسجد باید دفع آن چیزی باشد که با این احساس تعلق نسبت به دین، کشور و انقلاب در تضاد است. بنابراین مسجد مطلوب باید ضمن این که بین افراد جامعه با کشور و آب و خاک این مملکت و محله در سطوح پایین‌تر، وابستگی و یگانگی ایجاد کند؛ هویت دینی و انقلابی مردم را نیز تقویت کند تا مردم نسبت به ارزش‌های دینی و آرمان‌های انقلابی احساس افتخار داشته باشند و در جهت تحقق آن گام بردارند.

مساجد برای این که در راستای هویت سازی نسل جوان و نوجوان جامعه بتوانند موفق عمل کنند باید از لحاظ سخت افزاری و نرم افزاری با این واقعیت تطبیق داشته باشند. از منظر سخت افزاری محیط داخلی و بیرونی مسجد باید شاخصه‌های احیاء هویت سع گانه را دارا باشد. لازمه این

انطباق، قرار گرفتن مسجد جامع در بافت اصلی و هسته مرکزی شهر و سایر مساجد در هسته مرکزی محله می‌باشد؛ به طوری که هرکسی قصد حضور در مسجد را کند؛ به راحتی بدان دسترسی داشته باشد. از سوی دیگر ساختار داخلی مسجد کاملاً در راستای احیاء سنت‌های دینی باشد و از زرق و برق و تجملات به دور باشد. همچنین مساجد باید در جهت تعظیم شعائر دینی، تحکیم ارتباطات محلی، تقویت مشارکت‌های محلی و محوریت در خدمات دهی گام بردارند و با محوریت در مطالبه‌گری و به طور کلی امور سیاسی روز هویت انقلابی جوانان و نوجوانان را نیز زنده نگه دارند. از منظر نرم افزاری در واقع عناصر سازنده هویت در مسجد را می‌توان سه گانه امام جماعت، تشکل‌های فرهنگی و مردم دانست. امام جماعت به عنوان رکن اصلی مسجد در جذب و تثبیت اهلی محل نقش مؤثری دارد. مردم و اهالی محل نیز پایه و رکن اصلی هویت خواهند بود که بدون آن‌ها هویت معنا و مفهومی نخواهد داشت. از این منظر مشارکت مردم در حل مسائل محلی از طریق مسجد اصلی‌ترین عامل هویت بخشی خواهد بود. مساجد می‌توانند با نقش دهی و مسئولیت سپاری به نوجوانان در محل میان آن‌ها و مسجد ایجاد علقه کنند تا هویت دینی، ملی و انقلابی آن‌ها در پرتو هویت مسجدی و محلی آن‌ها شکل بگیرد. بنابراین مسجد زمانی می‌تواند هویت ساز باشد که بتواند انسجام اجتماعی و مشارکت را در محله بالا ببرد. از طرف دیگر تشکل‌های فرهنگی مثل بسیج می‌توانند با ورود به مساجد همچون حلقه وصلی رابطه بین نوجوان و جوان و مسجد را بیش از پیش تقویت بخشند.

فهرست منابع

- احمدی، حمید، (۱۳۸۳)، ایران؛ هویت، ملیت و قومیت، تهران: مؤسسه تحقیقات و توسعه علوم انسانی اسپوزیتو، جان.ال (۱۳۸۸)، دایرة المعارف جهان نوین اسلام، ترجمه: طارمی، حسن، دشتی، محمد، دشتی، مهدی، تهران: مؤسسه فرهنگی هنری کتاب مرجع
- اکبری، عسگر، (۱۳۹۹)، مؤلفه‌های هویت ایرانی-اسلامی در منظومه فکری مقام معظم رهبری، فصلنامه مطالعات ملی، ۲۱ (۳)، ۶۳-۴۵
- ایگلتون، تری، (۱۳۸۶)، ایده فرهنگ، ترجمه علی ادیب راد، تهران، انتشارات حرفه هنرمند
- برجعلی، زهرا؛ خسروی، زهره؛ پور شهرداری، مه سیما (۱۳۹۲)، نقش جهت‌گیری مذهبی در ساختار هویت فردی، فصلنامه روانسناسی دین، ۶، ۹۷-۱۰۸
- جعفرزاده، محمد حسن (۱۳۹۴)، مسجد طراز اسلامی از دیدگاه امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری، تهران: دفتر مطالعات و پژوهش‌های مرکز رسیدگی به امور مساجد
- حسینی آهنگر، محمدرضا؛ تولایی، روح‌الله؛ احمدی، محمد میلاد (۱۴۰۱)، الگوی بومی مدیریت راهبردی تحوّل مبتنی بر منظومه فکری رهبر معظم انقلاب، فصلنامه مدیریت اسلامی، ۳۰ (۱)، ۸۲-۳۵
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۷۰/۱۲/۱۴) بیانات در دیدار با جمعی از روحانیون، ائمه جماعات و وعاظ نقاط مختلف کشور در آستانه‌ی ماه مبارک رمضان
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۷۱/۰۶/۲۴) بیانات در دیدار کارگزاران نظام
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۷۱/۰۸/۲۷) بیانات در دیدار فرماندهان «بسیج» سراسر کشور
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۷۵/۷/۱) بیانات به مناسبت گردهمایی سالانه‌ی نماز در شهر زنجان،
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۷۵/۱۰/۱۹) بیانات در دیدار علما، طلاب و اقشار مختلف مردم شهر مقدس قم به مناسبت سالروز ۱۹ دی ماه
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۷۹/۱۱/۵) بیانات دیدار جمع کثیری از روحانیون و ائمه جماعات مساجد با رهبر انقلاب
-
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۷۹/۱۲/۲۲) بیانات در جلسه پرسش و پاسخ دانشجویان دانشگاه صنعتی امیرکبیر
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۰/۶/۱۵) بیانات در دیدار اعضای مجلس خبرگان
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۰/۸/۱۲) بیانات در دیدار با جوانان استان اصفهان
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۴/۵/۳۰) بیانات در دیدار شرکت‌کنندگان در همایش هفته گرامی داشت مساجد
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۵/۷/۱۳) بیانات در دیدار اساتید و اعضای هیأت علمی دانشگاه‌ها،
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۵/۸/۱۸) بیانات در دیدار دانشگاهیان سمنان
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۷/۲/۱۸) بیانات در دیدار با مسئولین اجرایی استان فارس

شاخص‌های مسجد هویت ساز با تکیه بر اندیشه‌های مقام معظم رهبری

خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۸/۶/۱۱) بیانات در دیدار جمعی از مردم مازندران
خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۹/۰۲/۰۸) بیانات در دیدار کارگران نمونه سراسر کشور
خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۹/۷/۱۸) پیام به نوزدهمین اجلاس سراسری نماز
خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۱/۷/۱۹) بیانات در دیدار علما و روحانیون خراسان شمالی
خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۲/۱۲/۱۵) بیانات در دیدار اعضای مجلس خبرگان با رهبر انقلاب
خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۴/۰۱/۰۱) بیانات در حرم مطهر رضوی
خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۵/۲/۱۳) بیانات در دیدار معلمان و فرهنگیان
خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۵/۰۵/۳۱) بیانات در دیدار با ائمه جماعات مساجد تهران
خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۵/۰۹/۱۵) بیانات در دیدار با اعضای ستاد بزرگداشت چهارهزار شهید استان گلستان
خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۶/۳/۲۲) بیانات در دیدار با کارگزاران نظام،
خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۶/۲/۷) بیانات در دیدار شرکت کنندگان مسابقات بین المللی قرآن کریم
خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۷/۳/۲۰) بیانات در دیدار جمعی از استادان، نخبگان و پژوهشگران دانشگاه‌ها
خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۷/۴/۳۰) بیانات در دیدار با سفرا و مسئولان وزارت امور خارجه،
خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۷/۸/۲۹) بیانات در ابتدای جلسه درس خارج
خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۹/۰۲/۲۸) بیانات در ارتباط تصویری با نمایندگان تشکل‌های دانشجویی
خامنه‌ای، سید علی (۱۴۰۰/۴/۲۸) پیام به کنگره حج،
خامنه‌ای، سید علی (۱۴۰۰/۱۰/۱۹) بیانات در دیدار اعضای مجلس خبرگان رهبری
خامنه‌ای، سید علی (۱۴۰۲/۲/۱۲) بیانات در دیدار معلمان
خامنه‌ای، سید علی (۱۴۰۲/۰۵/۲۶) بیانات در دیدار فرماندهان سپاه پاسداران
پروچازکا، امجد بهومیل (۱۳۷۳)، معماری مساجد جهان، ترجمه: سلطان زاده، حسین، تهران: امیر کبیر
خمینی، روح الله (۱۳۶۱)، صحیفه نور، تهران: فرهنگ و ارشاد اسلامی
درودیان، محمد (۱۴۰۰)، سیری در جنگ ایران و عراق: خونین‌شهر تا خرم‌شهر، تهران: مرکز اسناد و تحقیقات
دفاع مقدس
رجوعی، مرتضی، غیور باغبانی، سید مرتضی، صنعتی حجار، مصطفی (۱۴۰۰)، طراحی ساختار سازمانی منطبق با
فعالیت‌های کارکردی مسجد، مدیریت فردا، ۱۹ (۶۷)، ۱۸-۳
ستاری ساربانقلی، ذبیحی، حسین، (۱۳۸۸)، نگرشی بر مفاهیم مدیریت شهری حضرت رسول اکرم (ص) در شهر
مدینه تجلی زیبای مدیریت شهری در شهر اسلامی، فراسوی مدیریت، ۳ (۱۰)، ۱۴۶-۱۰۵
شریعتی، علی (۱۳۶۱)، مجموعه آثار (اسلام شناسی)، درس‌های دانشگاه مشهد، تهران، چاپخس
شفیعی، شیوا (۱۳۹۲)، عناصر هویت ساز در مساجد (نمونه موردی مسجد شیخ لطف الله)، همایش ملی جغرافیا،
شهرسازی و توسعه پایدار

- ضرابی، عبدالرضا، (۱۳۸۴)، نقش و عملکرد مسجد در تربیت، در کتاب کارکرد مسجد به کوشش دبیرخانه ستاد عالی هماهنگی و نظارت بر کانون‌های فرهنگی هنری مساجد، تهران: رسانه
- علوی مقدم، بهنام؛ داور پناه، زهرا، (۱۳۹۳)، تحلیل محتوای مؤلفه‌های هویت ملی در کتب آموزش زبان فرانسه دوره‌های راهنمایی، دبیرستان پیش دانشگاهی، نوآوری‌های آموزشی، ۱۳ (۵۲)، ۱۴۰-۱۱۷
- فرخی، میثم (۱۳۹۳)، سیاست‌گذاری فرهنگی مطلوب مسجد از دیدگاه مقام معظم رهبری در جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه مطالعات راهبردی بسیج ۶۵، ۳۳-۵۴
- قیصری، نور الله، (۱۳۸۶)، روشنفکران ایران و هویت، تهران: تمدن ایرانی
- مکی السباعی، محمد (۱۳۷۲)، نقشه کتابخانه‌های مساجد در فرهنگ و تمدن اسلام، ت علی شکوهی، تهران: سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی، گروه انتشارات
- محمدی اشتهاردی، محمدمهدی (۱۳۹۶)، ترجمه کتاب بیت الاحزان نوشته شیخ عباس قمی، تهران: ناصر معین، محمد، (۱۳۸۶)، فرهنگ معین، تهران: زرین
- هویت اجتماعی (کتاب درسی علوم اجتماعی)، پایه دوازدهم، دوره دوم متوسطه (۱۳۹۷)، سازمان پژوهشی و برنامه‌ریزی آموزشی، تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران
- یوسف، عبدالله (۱۳۸۵)، مساجد و آثار باستانی مکه و مدینه، تهران: مؤسسه فرازاندیش سبز
1. Ayres, L. (2010). Thematic Coding and Analysis. In Mills, A. J. & Eurepos, G. & Wiebe, E. (Eds.). Encyclopedia of Case Study Research. (Pp. 867-868).
 2. Ryan, G. W. & Bernard, H. R. (2003). Techniques to Identify Themes. Field Methods. Vol. 15. No. 1. Pp.85-109

